

STAV KPJ PREMA AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI NA KOSOVU I METOHIJI 1919—1941. GODINE

Agrarna reforma i kolonizacija u Kraljevini Jugoslaviji je kompleksno ekonomsko-političko pitanje koje autori ovog referata proučavaju duže vreme na osnovu izvornih materijala. O agrarnom pitanju na Kosovu pisao je Ali Hadri u svom radu »Marrëdhëniet agrare dhe luftet e PKJ në Kosovë-Metohi kundër reformes agrare të padrejtë të Jugosllavise borgjeze«. U ovom radu biće reči o osnovnim elementima ovog problema na Kosovu i Metohiji između dva rata, posebno o stavu Komunističke partije Jugoslavije prema njemu.

U novostvorenu jugoslovensku državu posle prvog svetskog rata ušle su istorijske pokrajine s različitim agrarno-pravnim odnosima. U Kraljevini Srbiji uglavnom je preovlađivao mali i srednji zemljišni posed, a slična je situacija bila i u Crnoj Gori. U Sloveniji i Hrvatskoj, pak, preovlađivala su velika poljoprivredna gazdinstva s kapitalističkim načinom proizvodnje, a u Vojvodini su bila velika kapitalizirana poljoprivredna dobra na kojima je bio zaposlen velik broj poljoprivrednih radnika, bezemljaša i slugu

Dobar deo ovih zemljoposeda uglavnom je pripadao grofovskim porodicama inorodnog porekla, koje su dobile tu zemlju kao nagradu za usluge tuđim dinastijama. U Hrvatskoj i Sloveniji postojali su veliki zemljišni kompleksi u posedu Rimokatoličke crkve. I Pravoslavna crkva je posedovala crkvena i manastirska imanja.

U Dalmaciji i na ostrvima postojali su ostaci kolonata, koji vodi poreklo još iz ranog feudalnog perioda i bio je rudiment ondašnjih agrarno-pravnih odnosa, inkrustiran u savremenom buržoaskom društvu.

U Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Makedoniji i na Kosovu preovlađivao je čiflički-polufeudalni sistem na selu, kao ostatak agrarno-pravnih odnosa Osmansko-turske imperije.

U ovakvoj situaciji, novostvorena buržoaska država Srba, Hrvata i Slovenaca morala je, s obzirom na kapitalističku ekonomiku, na kojoj su počivale evropske državne zajednice, a u interesu jedinstvene ekonomije i privrednog buržoaskog napretka, da izvrši agrarnu reformu i ukine polufeudalne ostatke na selu, koji bi bili kočnica modernog društva i savremene ekonomije.

Nova buržoaska vlast u Kraljevini SHS gledala je u agrarnoj reformi svoje interese, koji bi proizašli iz novih agrarno-pravnih odnosa.

S obzirom na to da buržoaska jugoslovenska država još nije imala dovoljno snage da u prvim godinama učvrsti svoju vlast, budući da još nije bila diplomatskim putem priznata od velikih sila, niti je bila stvorila zajedničke organe vlasti i institucije (konstituantu i ustav), onda je morala vrlo oprezno prići u ovom trenutku najvažnijem problemu. Ovo je morala imati u vidu tim pre što se iznad 70 procenata stanovništva bavilo zemljoradnjom i živelo od nje. Seoska privreda je bila kičma ekonomske strukture i davala najveći deo državnog nacionalnog dohotka. S druge strane, buržoaska vlast, tj. prva jugoslovenska vlada i Privremeno narodno veće Kraljevine SHS, bila je prinuđena da požuri da što pre ispunio obećanje o sprovođenju agrarne reforme, s obzirom na ekonomsko-društvene promene koje su nastale krajem prvog svetskog rata (oktobarska revolucija i njen odjek u svim zemljama Evrope, pa i u Kraljevini SHS).

Seljak bezemljaš i onaj s malo zemlje nije očekivao niti čekao da mu buržoaska vlast pravično i bez naknade dodeli zemlju, pa je požurio da je sam ugrabi i podeli, poput ruskog seljaka, kome je sovjetska vlast dodelila zemlju. U Bosni su stvarana seoska veća koja su delila begovska imanja, a u Makedoniji je bilo primera da su čivčije odbile da daju hak čiflik-sahibijama. I na Kosovu i Metohiji, još po završetku balkanskih ratova, najveći broj čifčija je odbio da izvršava svoje obaveze prema čiflik-sahibijama.

Uplašena takvim stanjem na selu, a još više revolucionarnim pokretom radnika i varoške sirotinje, buržoazija je požurila da još 6. januara 1919, preko regenta Aleksandra, obeća agrarnu reformu u nadi da će time stišati revolucionarnu situaciju i dobiti u vremenu da učvrsti svoju vlast. Pomenutoj dana regent je u svojoj izjavi rekao sledeće:

»Ja želim da se odmah pristupi pravednom rešenju agrarnoga pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se podeliti među siromašne zemljoradnike i pravičnom naknadom njenim vlasnicima. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi našoj može da bude i bit će samo slobodnih vlasnika zemlje. Zato sam pozvao moju vladu da odmah obrazuje komisiju, koja će spremiti rešenje agrarnog pitanja, a seljake-kmetove pozivam da s poverenjem moju kraljevsku reč mirno sačekaju, da im naša država zakonskim putem preda zemlju, koja će u napred biti samo Božja i njihova, kao što je to odavno u Srbiji.«¹

Nakon toga, 27. februara 1919, objavljen je zvanični akt o agrarnoj reformi pod nazivom »Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme«. Ovim odredbama predviđa se ukidanje čifčijskih odnosa na selu i zabranjuje stvaranje novih takvih odnosa.

Čifčijski odnosi ukinuti su Zakonom o uređenju agrarnih odnosa u ranijim pokrajinama Srbije i Crne Gore od 5. decembra 1931, s izmenama i dopunama od 24. juna 1933. godine.² Ovaj zakon počeo je da se prime-

¹ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919*, Zagreb, 1920, 299.

² *Agrarna reforma*, knj. I. Zakon o uređenju agrarnih odnosa u ranijim pokrajinama Južne Srbije i Crne Gore, Beograd, 1933, 6.

njuje 1934. godine, kada su agrarni sudovi počeli rad. Čifčije su postale sopstvenici zemlje bez naknade i isplate rente od 1919. godine ako im je posed bio manji od 5 hektara. Za veću površinu od ove čifčije su bile dužne da državi otplaćuju zemlju. Država je u celini isplaćivala i otkupninu i rentu za zemlju za sve godine počev od 1919 — za svaku godinu 3% čistog katastarskog prihoda. Nasuprot čifčijama, otkupninu zemlje davali su čitluk-sahibijama, preko državne kase, napoličari, zakupci, arendatori i momci, dok je i za njih renta teretila državna sredstva. Čiflik-sahibije su dobijale naknadu u celini preko državne kase.

Agrarna reforma na Kosovu i Metohiji sprovedena je po Uredbi o naseljavanju južnih krajeva, od 20. oktobra 1920,³ a kasnije po Zakonu o naseljavanju južnih krajeva, od 11. juna 1931. godine.⁴ Po ovim propisima za objekte agrarne reforme i kolonizacije smatrani su: slobodna državna zemlja (ovde su uključeni i čiflik-sahibijanski posedi, koji su proglašeni državnom svojinom, a čiflik-sahibijama ostavljen paraspor u visini naseljeničkog sledovanja od 5 do 10 ha zemlje), opštinska i seoska zemlja i utrine, ukoliko prelaze stvarne potrebe opština i sela u ispaši i progonu stoke, pusta zemljišta i ona koja su vlasnici trajno napustili i eksproprisana zemlja velikoposednika. Propisi su dali mogućnost oduzimanja i radne zemlje privatnih vlasnika ako se ona nalazi u kompleksu ograničenog zemljišta predviđenog za naseljenike kao agrarne subjekte, s tim da se vlasnicima dodeli drugo istog boniteta. Ovo će imati za posledicu da komisije za ograničavanje uzimaju radnu zemlju meštana, naročito Albanaca, nudeći im drugu goreg boniteta, što su oni odbijali. Ovo je bio način da se de facto oduzima radna zemlja a da se za nju vrlo retko daje naknada.

Po ovim propisima oduzeto je na Kosovu i Metohiji od raznih agrarnih objekata u 14 srezova ukupno 189.463 ha zemlje, (vučitranski, gnjilanski, gračanički, drenički, kosovskomitrovički, kačanički, lapski, nerodimski, đakovički, istočki, pečki, podgorski, podrimski i šarplaninski, dok u pasivnom gorskom srezu agrarna reforma nije sprovedena). Prema kategoriji objekata agrarne reforme, državno zemljište činilo je 108.131 ha, opštinsko 69.093, crkveno i manastirsko 384, privatnih vlasnika 5.113 i trajno napušteno zemljište (bezvlasničko, kačačko) 6.742 hektara. Po ondašnjoj statistici, od ukupno ograničene zemlje za agrarnu reformu definitivno je premereno do 31. decembra 1936. godine 175.003 hektara. Prema bonitetu ovaj fond zemlje raspoređen je ovako: obrađivano (napuštena zemlja koja je postala utrina, kao i oduzeta radna zemlja privatnih vlasnika) 48.014 ha, neobrađivano (šikare i šume) 96.520 i neobrađivo (zemlja koja se ne može privesti ratarskoj kulturi) 30.469 hektara.⁵

Zemlju iz definitivno ograničenog zemljišta za agrarnu reformu dobijali su kao subjekti agrarne reforme naseljenici i mesni agrarni interesenti. Naseljenicima (kolonisti, autokolonisti, dobrovoljci, četnici i optanti — 10.904 agrarna interesenta, dobili su do 31. decembra 1936. godine ukupno 89.978 ha zemlje, ili 51,4% ukupnog definitivno ograničenog zemljišta, koje je iznosilo 175.003 hektara. Ovaj se broj do aprilskog rata

³ *Agrarna reforma*. Uredbe, naredbe i raspisi, Beograd, 1920.

⁴ *Agrarna reforma*, knj. II. Zakon o naseljavanju južnih krajeva, Beograd, 1933.

⁵ A. J., fond Agrarnog povereništva u Skoplju, statistički podaci za 1936. godinu.

1941. sigurno povećao, ali, svakako, neznatno. Mesnim agrarnim interesentima (domorocima u dopunu, stvarnim sopstvenicima, čiflijama, sopstvenicima u zamenu, uglednim ekonomijama, poljoprivrednim ekonomijama, osnovnim školama, crkvama i manastirima, žandarmeriji, vojsci, kulturnim i drugim ustanovama — ukupno 7.288 agrarnih interesenata) dodeljeno je 21.713 ha zemlje, ili 12,1% ukupno definitivno ograničeno zemljište kategorisano je ovako: ostavljeno za puteve, železnice, reke i dr. 3.990 ha, za utrinu i ispašu 23.160 ha, ostavljeno fiktivnim posednicima bez rešenja 2.678 ha, za dalju raspodelu 48.544 hektara.⁶

Pomenuti podaci, iako su vredni pažnje, nisu potpuni, pa ni dovoljno tačni kada je u pitanju zemlja koja je oduzeta, privatnim vlasnicima. Zapravo, u obrađivane površine uračunato je i zemljište koje je nekad obrađivano, ali tokom vremena napušteno i pretvoreno u utrine, kao i ono koje je obrađivalo mesno stanovništvo. U ovu kategoriju zemljišta spadaju i veliki posedi, obrađivani i pod utrinom i oduzeti paraspuri čifluk-sahibija. Zato je, prema ovom podatku (48.604 ha obrađivane zemlje), nemoguće precizirati koja je zemlja stvarno bila radna i koja je uzeta prema zakonskim propisima (od velikih poseda, čifličke zemlje i dr.), a koja mimo njih (od privatnih sitnih sopstvenika). Ni podatak da je od privatnih vlasnika oduzeto 5.113 ha i 6.742 ha trajno napuštene zemlje od kačaka, odnosno ukupno 11.855 ha, ili 6,8% od ukupno definitivno ograničenog zemljišta, ne daje siguran odgovor koliko je zemlje na ovaj način oduzeto od privatnih vlasnika. Ovo zato što se čiflička zemlja, koju su obrađivali čifčije, nije smatrala privatnom, već državnom; što je jednom broju privatnih vlasnika data zamena za 371 agrarnog interesenta ukupno 927 ha), a oduzet je i jedan broj paraspura ako ih dotadašnji čifluk-sahibija nije neposredno obrađivao. No, od posebne je važnosti to što jedan broj oduzetih privatnih parcela ondašnja statistika uopšte nije evidentirala. Posebno je teško razgraničiti oduzetu zemlju privatnih vlasnika Albanaca. Iz svih navedenih razloga podaci o sprovođenju agrarne reforme od 1919. do 1941. godine ne mogu potpuno poslužiti za utvrđivanje nepravilno oduzete zemlje od privatnih vlasnika.

Pouzdanije podatke o nepravilno oduzetoj zemlji u ovom periodu možemo dobiti na osnovu agrarne revizije koja je sprovedena u periodu 1945—1946. godine. Po tim podacima na Kosovu i Metohiji bilo je 11.168 agrarnih interesenata — naseljenika koji su do 1941. godine dobili zemlju. Za 4.829 naseljeničkih porodica priznato je pravo na celokupnu ranije dodeljenu zemlju (43,2% naseljenika). Delimično je izgubilo dodeljenu zemlju 5.744 naseljenika (51,4%), po toj reviziji izgubilo je pravo na dodeljenu zemlju 595 naseljenika, ili 5,4% od ukupno naseljenih. Naseljenicima je oduzeto ukupno 15.784 ha i vraćeno ranijim vlasnicima, uglavnom Albancima.⁷ Ako bismo uzeli osnovicu od 31. decembra 1936. kada je naseljenicima bilo dato 89.978 ha zemlje, od tog fonda oduzeto im je 17,5 procenata. Kako je naseljavanje nastavljeno i posle 1936. godine, a i iz razloga što u revizijski postupak nisu uzeta autokoloniistička (kupljenja) imanja, ovaj procenat je, u svakom slučaju, manji.

⁶ Isto.

⁷ Narodni odbor Kosovsko-Metohijske Oblasti 1943—1953. Osnovni materijal sa sednica, Priština, str 147 (Izveštaj o radu Oblasnog izvršnog odbora na Petom redovnom zasedanju Prvog poziva ONO AKMO, od 12. i 13. marta 1947).

Od ukupno ograničenog zemljišta za agrarnu reformu, odnosno za deobu agrarnim subjektima, bilo je nepravilno oduzete privatnovlasničke zemlje 8,3 procenata. Ovakva zemlja se nalazila pretežno u metohijskim srezovima prema albanskoj granici (pečki, đakovički, šarplaninski, podgorški, podrimski) i u Drenici (drenički srez), dok ju je u srezovima Kosova bilo vrlo malo.

Agrarna reforma u Kraljevini Jugoslaviji imala je i negativne i pozitivne elemente. Njena osnovna negativna komponenta je što se putem naseljavanja želela izvršiti asimilacija albanskog življa. Kada to nije postignuto naseljavanjem »nacionalnih« elemenata, primenjivani su razni oblici pritiska. Od 1936. godine radilo se na tome da se u sporazumu s Turskom iseli u ovu zemlju znatan deo albanskog življa, ali ova zamisao nije ostvarena. Agrarna reforma uglavnom je iskorišćena i u nacionalističke svrhe.

Druga negativna komponenta je u nedoslednosti i neradikalnosti agrarne reforme. Ostao je na Kosovu i Metohiji jedan mali broj veleposeda kapitalističkog tipa. Bilo je malo ovakvih poseda i pre agrarne reforme, a buržoazija nije imala cilj da ih likvidira već ih je zadržala i u drugim krajevima zemlje. No, kako ih na Kosovu i Metohiji nije bilo mnogo, to ova strana nije imala značajnijih negativnih posledica.⁸

Što se tiče likvidacije čifličke zemlje, tu je agrarna reforma bila dovoljno dosledna. Bivšim čiflik-sahibijama (begovima i agama) ostavljeno je zemlje toliko koliko je naseljenicima sledovalo, i to pod uslovom da su je obrađivali u sopstvenoj režiji. Negativna strana likvidacije čiflika ogleda se u tome što je država isplatila čiflik-sahibijama zemlju koju su obrađivale čifčije, ali ta je otplata bila simbolična — između 600 i 900 dinara po hektaru, što je bilo znatno ispod ondašnjih tržišnih cena. Za čifčije, kao najmnogobrojnije u eksploatisanu kategoriju, zemlju je otplaćivala država, a zakupci, arendatori, napoličari i momci sami su je otplaćivali, preko blagajne, uz porez.

Pominjemo i neke pozitivne strane agrarne reforme. Pre svega, potpuno su likvidirani čifčijski odnosi. Čifčije su postale slobodni vlasnici zemlje koju su obrađivali. Postavši sopstvenik zemlje, seljak ulaže više truda da unapredi svoje gazdinstvo, s kojeg ubira viškove za tržište. Od stečenog viška prihoda nabavlja poljoprivredne alatke, pre svega plug umesto ralice.

Agrarnom reformom i kolonizacijom znatno su povećane obradive površine na račun ispaše i neproduktivnih šuma. Ovo povećanje nije usledilo samo zbog naseljavanja već i zato što je i starosedelački element povećao obradive površine. S povećanjem obradivih površina i savršenijom obradom zemlje povećali su se prinosi ratarskih kultura. Naseljenici su prednjačili u unošenju novina u ratarskoj proizvodnji. Oni su kul-

⁸ Agrarna reforma koja je sprovedena na Kosovu i Metohiji 1945—1946. godine potpuno je likvidirala velike posede i posede nezemljoradnika. Agrarni sud »doneo je nešto preko 250 odluka većinom posednika nezemljoradnika kojima se uzimao višak preko tri hektara. Eksproprijacijom na Kosmetu dobijeno je oko 5.000 hektara, od čega samo polovina radne zemlje, a ostalo šuma« (*Narodni odbor Autonomne Kosovsko-Metohijske oblasti 1943—1953*, Priština, 1955, 95—96). Treba napomenuti da je jedan broj nezemljoradnika nastao tek od 1945, pa se eksproprijacija pomenute zemlje ne može u celini pripisati nedoslednosti agrarne reforme do 1941. godine.

tivisali to u do tada pusto zemljište pod pašnjacima, trnjacima, šikarama i divljim voćkama.

Stočni fond, bez obzira na smanjenje pašnjačkih površina, nije opadao. Ovo se objašnjava intenzivnijim korišćenjem preostalih pašnjačkih površina i postepenim prelazom na stajsko stočarenje.

I voćarstvo, koje je u tursko doba bilo prepušteno stihiji, dobija mah u procesu kolonizacije, naročito u župskim predelima, gde vetrovi nisu česti i jaki. Sadnice su uzimane iz novopodignutih rasadnika, a naseljenici uveliko kaleme divlje voćke. Ugledajući se na naseljenike, i meštani počinju da gaje voćke.

I pored svega ovoga, agrarna reforma u Kraljevini Jugoslaviji pretvorila se u aferu u koju su bili umešani interesi buržoaskih partija i za čitavo vreme su ucenjivani njeni i objekti i subjekti. Ovo se dešavalo naročito u toku predizbornih kampanja. Velikoposednicima je rečeno da će im zemlja biti oduzeta, a subjektima da je neće dobiti ako ne glasaju za režimsku partiju, i obratno. Zato je agrarna reforma na velikim posedi-ma trajala tako dugo — da bi se vršile razne zloupotrebe skoro od svih vlada i njihovih činovnika.

Suprotno od ovog, Komunistička partija Jugoslavije imala je svoju koncepciju agrarne reforme, i, istovremeno, oštro kritikovala nepravilnosti, zloupotrebe i nedoslednost buržoaske agrarne reforme.

Iznećemo neke važnije dokumente iz kojih se može videti stav KPJ prema agrarnoj reformi i kolonizaciji uopšte, a posebno na Kosovu.

Ubrzo po stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Srpska socijaldemokratska partija zauzela je stav o agrarnom pitanju, koji je na 98. redovnom zasedanju Narodne skupštine Kraljevine Srbije od 16. (29) decembra 1918. izneo Dragiša Lapčević:

»U ujedinjenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca je potrebno smesta izvesti ovo:

- 1) Ukinuti sve feudalne ostatke i feudalnu svojinu, a čifčije (kmete) pretvoriti u slobodne građane i sopstvenike;
- 2) Konfiskovati svu imovinu crkava svih vera.«⁹

Od svog formiranja KPJ je imala uglavnom ispravan stav prema agrarnoj reformi. Ona je na svojim kongresima i konferencijama zahtevala da se agrarna reforma sprovodi brže, da se feudalcima i kapitalistima ne samo oduzme zemlja, već da im se ne daje naknada za nju, da velikoposednici vrate rentu koja im je data u međuvremenu od oduzimanja zemlje do pravnog regulisanja ovog pitanja, da se konfiskuju svi crkveni, manastirski i vakufski posedi itd.

Svoj stav o agrarnom pitanju KPJ je utvrdila na Kongresu ujedinjenja (1919) i Vukovarskom kongresu (1920). Na Kongresu ujedinjenja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u svojoj rezoluciji o agrarnom pitanju, između ostalog, ističe i ovo:

⁹ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srbije 1916—1918. godine, 98. redovni sastanak od 16 (29) decembra 1918.

* Ljubo Božić, *Agrarna politika sa osnovima zemljoradničkog zadrugarstva*, Sarajevo, 1960, 178.

1. Postojanje feudalnih ostataka i zadržavanje njihovo u društvu zasnovanom na kapitalističkoj proizvodnji je elemenat koji zamršava socijalne odnose i sputava pun ekonomski razvitak. Proletarijat se kao klasa bezmerno teže oseća kad pored kapitalističke proizvodnje postoje još i feudalni osatci... Zato proletarijat zahteva korenito uklanjanje svih još postojećih feudalnih ostataka...

II

1. Ujedinjenje proletarijata i seljaka u jednu klasu je nemoguće. Ali privredni razvitak sve više deli seljaštvo na dva tabora. U jednom od njih se sve više i više grupišu seljački proleterski elementi koji prilaze varoškom proletarijatu, u drugom taboru nastupa ujedinjavanje seoske buržoazije s varoškom. Zadatak je proleterskih organizacija, sindikalnih i političkih, da na one prve, proleterske seljačke elemente, rasprostiru svoj uticaj, da ih oko sebe grupišu i uvedu u borbu protiv kapitalizma i za ostvarenje socijalizma.

2. Po selima će se osnivati sindikalne organizacije, pored partijskih, ukoliko u njima ima najamnih radnika, a samo partijske organizacije, ako radnika nema nikako ili ih ima u neznatnom broju...¹⁰

Od osobitog su značaja stavovi KPJ o agrarnom pitanju koji su usvojeni na Drugom kongresu, u Vukovaru. Kao prvu meru socijalizacije proizvodnje, kaže se u programu, pored vlasti, industrije i banaka potrebno je izvršiti socijalizaciju velikih poseda. »Trebalo ovde naglasiti da sitni posedi neće biti eksproprijisani i da sitni sopstvenici koji ne eksploatišu tuđi rad i vrše koristan društveni rad neće biti predmet eksproprijacije. Ova klasa će biti postepeno obuhvaćena u socijalne organizacije gde će se primerom i praktično uveriti u korisnost novog društvenog poretka...«¹¹

Na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u januaru 1924, doneta je rezolucija o agrarnom pitanju u Jugoslaviji i radu na selu. U ovoj rezoluciji očevidni su pravilni marksistički stavovi o svim problemima razvitka kapitalizma u poljoprivredi. Što se tiče kolonizacije, u drugom delu ove rezolucije, kaže se, između ostalog, i ovo:

»... Kolonizatorska politika vlade s jedne strane daje mogućnost najvećih korupcija, a s druge strane predstavlja važan faktor hegemonističke politike srpske buržoazije i dvorske militarističke klike za prinudno asimiliranje nesrpskih krajeva. Pored toga vladajuća buržoazija plaća feudalcima i veleposednicima ogromne sume za račun radnog naroda. I u tim oblastima odugovlači sprovođenje agrarne reforme radi političkog paktiranja sa turskim begovima.¹²

Na stranicama »Socijalističke zore«, organa socijalističke organizacije za »staru Srbiju« i Makedoniju, KPJ oštro kritikuje buržoasku agrarnu reformu i zloupotrebu prilikom njenog sprovođenja. O »Prethodnim

¹⁰ Dr Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968, 120.

¹¹ Eftim Bojadžijevski, *Agrarnoto prašanje vo Makedonija i KPJ*, »Pregled«, 1958/5—6, Skopje.

¹² Isto, 14.

odredbama za pripremu agrarne reforme» kaže se u jednom napisu da su je buržoaske vlasti demagoški krstile. »Kažemo demagoški jer su, da naivan narod poveruje da je to prvi korak, a tek će doći pravilno i radikalno rešenje agrarnog pitanja. Pomenuta uredba imala je za cilj prvo, da umiri razočarane dobrovoljce, koji su preteranim obećanjima domamljeni iz Amerike i koji su se kao beskućnici grupisali u samoj prestonici u Beogradu, a kojih se je vlada mnogo plašila; da obmane naš seoski element bez inanja; i treće, da baci prašinu u oči nezadovoljnim kmetovima u Bosni i očajnim čifčijama u Makedoniji (i na Kosovu — n.b.). . .

Sada posle skoro dve godine može se reći, da je naša buržoazija uspela privremeno da obmane i baci prah u oči nezadovoljnim radnim masama.¹³

Komunistička partija Jugoslavije budno je pratila korupciju organa koji su sprovodili agrarnu reformu i oštro osuđivala njihove nepravilnosti: »... u ovo novostvoreno buržoasko ministarstvo (agrarna reforma — n.b.) preneti je ona opšta korupcija, koja je svojstvena celokupnom buržoaskom poretku, k njemu su pojurili svi karijeristi i ljudi, koji nisu mogli biti uposljeni. . .

Raskidanje čifčijskih odnosa, kao što to predviđaju Prethodne odredbe pojavilo se je za našu buržoaziju, kao nešto neizvodljivo, nelogično i nepravedno. Svi su begovi i čifluk-sahibije u horu zaurlikali: ako dajete zemlju, koju za nas čifčije obrađuju već decenijama, onda dajte i vaše kapitale i fabrike radnicima. . . Nekim istaknutim buržoaskim političarima nije išla u račun agrarna reforma, jer »su se za jeftine pare dočepali velikih čifluka i postali čifluk-sahibije, kao npr. Pašić, Kojić, pop Minić, Jakov Čorbić i drugi. To su »oslobodioci« srpske raje, te su oturali oge te njima sada raja kuluči« — kaže se u jednom napisu »Socijalističke zore«.¹⁴

I pored donetih prvih propisa o sprovođenju agrarne reforme, ona de facto nije sprovedena niz godina već je nastao tzv. provizorni period, kada je zemlja davana agrarnim interesentima u vremenski zakup. U periodu svog legalnog postojanja KPJ je skretala pažnju javnosti da se agrarna reforma mora odlučno i što brže sprovesti. U »Socijalističkoj zori« od 8. avgusta 1920. (br. 55), u napisu pod naslovom »Naša buržoazija i agrarno pitanje«, ističe se sledeće:

»Videli smo da naša buržoazija preko svog Ministarstva za Agrarnu reformu nije apsolutno ništa uradila za rešenje čifčijskog pitanja — tog feudalnog rudimenta. Čifčija je još uvek rob i podčinjen čiflik-sahibiji i begu. Čifčija još uvek daje begu desetak ili hak, pa ma kako ga buržoazija maskirala i njeno Ministarstvo za A.R. krstilo.«

U istom broju »Socijalističke zore« kritikuje se način kolonizacije na Kosovu i iznosi teško stanje svih kolonista, kojima organi agrarne reforme i kolonizacije nisu obezbedili ni najosnovnije uslove za egzistenciju. Zbog toga je naseljenička sirotinja obijala pragove organa Poverništva za agrarnu reformu i kolonizaciju u Skoplju. Kada je iscrpla i poslednju mogućnost i uvidela da neće dobiti pogodnu zemlju za naseljavanje niti pomoć države, koja im je obećana, deo te sirotinje je morao

¹³ »Socijalistička zora«, br. 53. od 1. avgusta 1920. (*Istorijski arhiv na Komunističkata partija na Makedonija*, tom I, knj. I, Skoplje, 1949, 460.

¹⁴ »Socijalistička zora«, br. 54 od 4. avgusta 1920. (*Istorijski arhiv na KPM*, str. 474).

da se vrati u svoja rodna mesta, ali ovog puta u još većoj bedi, jer je potrošila sva sredstva za egzistenciju. O tome se kaže sledeće:

»Naseljenik se uputi na neku neobrađivanu ledinu, ne daje mu se ni kuća ni sredstva da načini kakvo skrovište, ni sprava za obrađivanje te ledine, ni stoka niti ma kakva druga pomoć, a pri tom takvom naseljeniku policijske vlasti iz nehatluka i partizanstva, a opštinske zbog zauzimanja opštinskog zemljišta, prave smetnje. Tako, da i pored ogromnog činovničkog kadra tog Ministarstva za Agrarnu Reformu i pored neizbrojivih potrošenih miliona oko naseljavanja, može se reći da de facto naseljenika nema, a ima bezbrojnih rešenja. Svi su se ti nesuđeni naseljenici primivši tu artiju-rešenje, vratili razočarani u svoj kraj odakle su i došli.«¹⁵

Ovakvom agrarnom reformom i kolonizacijom nisu bili zadovoljni ni oni kojima je oduzimana zemlja ni naseljenici. Nisu bili zadovoljni ni mesni agrarni subjekti, koji još nisu bili oslobođeni feudalnih obaveza — nije im davana zemlja, ili im je davano sasvim malo.

Kada je KPJ zabranjena, nastao je period od deset i više godina u kome su komunističke organizacije na Kosovu prestale da postoje, a njihova štampa je zabranjena. Zato iz ovog perioda imamo o agrarnom pitanju samo poznatu brošuru Koste Novakovića »Makedonija Makedoncima, zemlja zemljoradnicima«, koja je izdata u Beogradu 1924. godine. U ovoj brošuri iznet je stav Nezavisne radničke partije Jugoslavije o nacionalnom i agrarnom pitanju. Tretirani makedonski problemi odnose se i na Kosovo, jer su u ovim krajevima bili istovetni metodi sprovođenja agrarne reforme i kolonizacije.

Tek 30-tih godina, kada su počele da se obnavljaju partijske organizacije u ovom delu naše zemlje, problemi agrarne reforme i kolonizacije postaju preokupacija KPJ. Iz njene aktivnosti na ovom području postoji više dokumenata, od kojih smo neke koristili za ovaj rad.

Naročito od 1937. godine partijske organizacije na Kosovu i Metohiji podižu svoj glas protiv nepravilnosti u sprovođenju agrarne reforme, a posebno protiv oduzimanja radne zemlje albanskim seljacima. Objavljivani su leci i proglašeni mesnih komiteta i Oblasnog komiteta KPJ kojim se osuđuje oduzimanje zemlje albanskim seljacima i uzimaju u zaštitu siromašni kolonisti.¹⁶

Napredna omladina Kosova i Metohije izdala je krajem marta 1937. proglas »Arnautima i naseljenicima Metohije« u kome se ističe da su od 1918. godine Albanci u Jugoslaviji izloženi, pored ostalog, progнанju sa zemlje, otimanju kuća, imanja i seoskih i plemenskih ispaša i šuma. Zatim se dodaje:

»... Srbijanska gospoda, da bi osakatila borbu propljenih Arnauta i Crnogoraca, preselila je crnogorsku sirotinju na zemlje koje je oduzela arnautskoj sirotinji, dok su manastirska, vakufska, begovska i čiflučka imanja ostala netaknuta. Tako je uspela da zavadi crnogorske i arnautske seljake da bi nad njima lakše vladala.

¹⁵ *Istorijski arhiv na Komunističkata partija na Makedonija*, tom I, knj. 1, Skopje, 1949, 482. i 485.

¹⁶ Ali Hadri, *Marrëdhënie agrare dhe lufta e PKJ në Kosovë-Metohi kundër reformës agrare të padrejtë të Jugosllavisë borgjeze*, »Përparimi«, 1964/9—10, 597.

Ali borbe i žrtve u beranskoj opštini pokazale su da borba Arnauta nije slomljena i da Arnauti i Crnogorci preko zajedničkih žrtava uviđaju, da je protiv zajedničkog zlotvora spas u zajedničkoj borbi.¹⁷ Započeta borba za slobodu i demokratiju, za tajno glasanje, za slobodu zborni i dogovora, za prava porobljenih naroda, osiguraće Arnautima pravo na svoju zemlju, arnautskoj i ostaloj sirotinji pravo na besplatno naseljenje na čiflucima, pravo na narodni jezik, na škole i opštinske samouprave, na slobodu veroispovesti i običaja. Tom zajedničkom borbom Crnogorci i ostali naseljenici od gladnih svezanih pandura, pomoću kojih su srbijanski vlastodršci hteli da unište Arnaute, postaću slobodni seljaci, koji neće dozvoliti da se tobože radi njih pljačkaju i oni i Arnauti, nego da se naseljavanje i podjela čitluka i manastirskih imanja uredi onako kako je u interesu i Arnauta i naseljenika.«

Proglas se završava parolama, među kojim je i »Živjela sloga arnautskih i crnogorskih seljaka!«¹⁸

U eri kampanje za iseljavanje muslimanskog življa u Tursku, pre svega Albanaca, muslimanska studentska napredna omladina s Kosova, iz Metohije i Makedonije koja je studirala u Beogradu, bila komunistički orijentisana i u čijim su se redovima nalazili i članovi KPJ, izdala je 1937. godine proglas muslimanima i svoj poštenoj javnosti Jugoslavije. U tom proglasu se, između ostalog, ističe:

»U našim krajevima od pre kratkog vremena ponovo je započelo žestoko nasilje vlasti nad muslimanskim življem. Muke u kojima su u poslednje vreme izložena naša braća muslimani, naročito Arnauti, postaju neizdržive.

Pre kratkog vremena je vlada JRZ sklopila ugovor sa Turskom republikom, po kome bi iz ove države bilo iseljeno oko milion muslimana i naseljeno na pustarama Anadolije.

Vlada je već pristupila merama kako bi odgovorila obavezama preuzetim ovim ugovorom. U tom cilju pušten je pre toga lažan glas u našim krajevima da Arnauti spremaju pobunu. U tim tobož »buntovničkim« namerama mirnog arnautskog zemljoradnika vlasti su našle povoda da počnu sa divljom hajkom po arnautskim selima tražeći »oružje«. Oni imaju nameru da nateraju da naš muslimanski živalj da omrzne svoju rodnu grudu i da beži sa nje, pa makar i u Anadolske pustare. U čitavom

¹⁷ Radi se o petomajskim parlamentarnim izborima 1935. godine, kada su Arbanasi i naseljenici istakli zajedničke poslaničke kandidate u srezu pečkom na listi opozicije. Za vreme izbora u beranskoj opštini sreza pečkog izvršen je pokušaj krađe glasačkih listova za račun J.R.Z. Tada su naseljenici i Arbanasi prodrli do glasačkih kutija i uništili ih. Pri tom žandarmi su upotreбили oružje, ubijeno je 3—4 lica, a bilo je više ranjenih. Izbori su poništeni i na naknadnim izborima dobila je opoziciona lista.

¹⁸ A. J., fond Milana Stojadinovića, fas. 40; Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore, Titograd, 8931/III—26/38.

Primerak ovog proglasa pronađen je u Vučitrnu. Njega je poslanik vučitrnskog sreza Šerif Voca uputio 27. marta 1937. godine predsedniku kraljevske vlade Milanu Stojadinoviću, navodeći u propratnom pismu da je ovaj »opaki i bezdušni« plakat rasturan noću po Vučitrnu, da treba preduzeti najstrože mere da se krivci kazne i da se stane na put onim »koji dan i noć rade protiv vlade i zemlje«.

Ovaj proglas delimično je koristio Ali Hadri »Merëdhانيت agrare dhe lufta e PKJ në Kosovë—Metohi kundër reformës agrare të padrejtë të Jugoslavisë borgjeze, Përparimi, 1964/9—10, 596.

nizu srezova (gnjilanskom, kosovsko-mitrovičkom, prištinskom i dr.) vlasti su počele sa masovnim premlaćivanjem i ucenjivanjem arnautskog življa. Pred gnjilanskom, prištinskom i kos, mitrovičkom bolnicom dolaze redovi seljačkih kola u kojima se dovoze od žandarma premlaćeni seljaci, koji nisu mogli na zahtev vlasti doneti ni starinski pištolj. Hodža Mula Rahmon iz sreza gnjilanskog u očajanju što nije u mogućnosti da donese bilo kakvo oružje, obesio se na sam kurban-bajram. U okolini Kosovske Mitrovice došlo je do dva ovakva slučaja.

Istovremeno sa ovom hajkom o prikupljanju »oružja« vlasti produžuju u sve većoj meri da oduzimaju zemlju našim seljacima. Pri tome se naše vlasti ne pridržavaju ni zakonskih propisa o kolonizaciji, koji su inače upereni protiv našeg seljaka. . .

Ovaj novi protivzakoniti minimum primenjuje se širom Kosova i Metohije.

Podvlačimo da su sve vesti o nekakvim buntovničkim pripremama arnautskog življa samo bezobrazni izgovori da bi se mogla produžiti protivnarodna rabota u našim krajevima. Svojim dosadašnjim držanjem naš je seljak dovoljno pokazao da mu je stalo do bratske zajednice sa srpskim seljakom.

Volimo mi ovu našu državu i svoju znojem i krvlju natopljenu zemlju. To je zemlja naših očeva. to je naša zemlja. *I niko nema prava da nas mimo naše volje tera iz ove naše države i naše plodne zemlje u Tursku, u anadolske pustinje.*¹⁹

Mi, vaša braća i sinovi vaši, uzbuđeni poslednjim događajima i teškom sadašnjicom gnušamo se na sve što se nad vama čini, jer vaše patnje su i naše patnje. Stoga vas pozivamo da u slozi sa svojim sugrađanima, starosedeočima i naseljenicima nastavite život na svojoj zemlji, jer zulumu mora biti kraja!

Obraćamo se svoj poštenoj javnosti Jugoslavije da se ne ogluši na vapaje našeg seljaka i da mu svojom potporom omogući da u današnjoj državnoj zajednici na miru obrađuje zemlju.

Dalje ruke od naše zemlje!

Dalje ruke od života naših očeva i naše braće!

Dole konvencija o nasilnom iseljavanju!

Živela slobodna i demokratska Jugoslavija!²⁰

Komunisti s Kosova i Metohije razvili su živu aktivnost protiv kampanje iseljavanja Albanaca u Tursku, povezujući tu svoju aktivnost za citirani proglas. Ovaj momenat iskoristili su i za povezivanje sa seljacima Albancima, kroz akcije za odbranu njihovih prava.²¹

Juna 1938. studenti s Kosova na studijama u Beogradu uputili su proglas narodima Kosova i Metohije, u kome se ističe da je vlada Stojadinović — Korošec — Špaho došla na vlast uz obećanje da će ukinuti diktaturu, osloboditi narod od tereta i zvesti demokratiju. Umesto tih obećanja Stojadinović je Kosovu i Metohiji doneo »naročite darove: spro-

¹⁹ Podvučeni tekst je štampan masnim slovima.

²⁰ Pokrajinski državni arhiv Priština, XXIII/k. 4—76.

²¹ Arhiv Zavoda za istoriju u Prištini, Stenografske beleške o Kosovskoj Mitrovici od 10—13. III 1955, 38—39.

veo je naročiti teror i ubijanje mirnih arnautskih seljaka, služeći se pri tom raznim podmetanjima da bi ih raselio sa njihovih domova, pojačao je oduzimanje zemlje radnom arnautskom življu i najbolje zemlje oduzete od njih daje danas onima koji mu bolje služe i više plate. . . Mada ima u državi veliki broj imanja koji iznose 100—500 hektara i veliki broj manastirskih i državnih imanja, vlada oduzima siromašnim Arnautima svu zemlju do praga, pošto im je za porez i namete oglodala i meso sa kostiju. Oduzetu zemlju od Arnauta ona daje svojim izmećarima i špijunima, a naseljenicima deli bezvredne šume i utrine te od njih stvara veće siromahe. I jedne i druge upotrebljava u borbi i protiv jednih i drugih.«²²

Obraćajući se Albancima, u proglasu se ističe:

»Policajci, žandarmi i špijuni postali su neograničeni gospodari nad imanjem i životom vašim, trostruko vam naplaćuju porezu, pljačkaju vas, premlaćuju i ubijaju. A za sve te zločine od tih zulumčara nije pala ni dlaka sa glave nego su čak dobili nagrade i ordene. Oni vam oduzimaju zemlju, teraju vas iz našeg zavičaja. Ali sloboda za koju ste prolili mnogo krvi vaših najboljih *sinova*,²³ za koju ližete krv svakoga dana, neće vam doći od Hitlera i Musolinija, jer ova vlada njima i služi. Samo bratska sloga sa Srbima meštanima i Crnogorcima²⁴ u borbi protiv zajedničkog neprijatelja Stojadinovića i njegove vlade a za mir, slobodu i ravnopravnost Arnauta jedini je put da se dođe do pobeđe.«²⁵

Naseljenicima je upućen sledeći apel:

»Nisu vam Arnauti krivi za bedu i nemaštinu koja vas guši. Ne mrzite ih jer oni žive još gore od vas. Ne može seljaku biti neprijatelj seljak! Vaši zajednički neprijatelji su oni koji su vas i jedne i druge doveli do prosjačkog štapa, a seju mržnju među vama. Tražite zajedno sa Arnautima obustavu podele arnautske zemlje, a podelu manastirske i veleposedničke zemlje seljacima koji nemaju zemlje, ma oni bili Crnogorci, Arnauti ili Srbi meštani, svejedno. Ne borite se protiv Arnauta i Srba meštana jer pomažete zajedničkog neprijatelja. Sklopite sa njima bratski savez a gonite one koji vas zavađaju sa njima jer to su izrodi i špijuni!«²⁶

Srbi starosedeooci se pozivaju da, ako žele slobodu u kojoj će biti ravnopravni žitelji, mogu je dobiti samo u zajedničkoj borbi sa Arnautima i Crnogorcima. U zajedničkoj borbi za zajedničke interese.«²⁷

Ovaj proglas potpisalo je 66 studenata — 63 s Kosova i Metohije, a tri s okolnih područja. Najviše ih je bilo iz Peći (40), zatim iz Prištine (12), Prizrena i Gnjilana (po tri), a najmanje iz Kosovske Mitrovice i Istoka (po dva) i Orahovca (jedan). Najmanje petina potpisnika su članovi KPJ, a među njima je bilo i članova Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. No, nećemo se prevariti ako kažemo da je većina potpisnika bila na pozicijama KPJ i da je proglas delo komunista. Značajno je i to što je među potpisnicima bilo 50% naseljenika, najviše iz okoline Peći.

²² A. J., fond Milana Stojadinovića, letak studenata Kosova i Metohije narodima i naseljenicima Kosova i Metohije od juna 1938.

²³ Podvučeno u tekstu pocepano je i nečitko

²⁴ Pojam »Crnogorcima« nije adekvatno upotrebljen. Misli se na naseljenike u celini.

²⁵ Kao u napomeni 22.

²⁶ Kao u napomeni 22.

²⁷ Kao u napomeni 22.

Proglas je rasturan po Kosovu i Metohiji. Sačuvani primerak pronađen je u selu Svinjaru, u učitirskom srezu, 25. juna 1938. godine. Pronalazač ga je tri dana kasnije uputio predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću i u prapratnom pismu istakao da je vrlo odan Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici i nudi se za detektiva u rudniku »Trepča« u kome radi.²⁸

U junu 1938. godine Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju poslao je direktivu komunistima da rade među kolonistima i da ih ubede da ne uzimaju radnu zemlju albanskih seljaka. Bilo je kolonista koji su odbili da uzmu takvu zemlju.

Komunisti u đakovičkom srezu bili su najodlučniji u borbi protiv oduzimanja zemlje albanskim seljacima U Babalošu i Gramočelu jedr. a omladinska grupa, sa sekretarom Mesnog komiteta KPJ, napala je komisiju za ograničavanje zemlje, koja je oduzimala zemlju albanskih seljaka, da bi je dala naseljenicima. Komisija je bila prinuđena da prekine rad.²⁹ U pečkom srezu komunisti su u neposrednim kontaktima s naseljenicima agitovali da ne uzimaju zemlju od Albanaca i u tome su delimično uspeali. Na demonstracijama u Peći, 1938. godine, komunisti su takođe isticali parole o neuzimanju zemlje Albanaca i o ravnopravnosti i jedinstvu naseljenika i Albanaca. Demonstrantima su se pridružili i smeliji Albanci, ali ne baš otvoreno, jer su žandarmi bili nemilosrdni prema njima.³⁰

U leto 1940. održana je Osma pokrajinska konferencija KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju, na kojoj je doneta rezolucija o budućim zadacima komunista. Stavovi o agrarnom pitanju nisu ovde jasno precizirani i pominju se samo na dva mesta. U delu rezolucije o političkoj situaciji ističe se da treba voditi borbu protiv »begova i barjaktara na Kosovu i Metohiji kao agenata raznih imperijalista kao glavnih neprijatelja radničke klase i radnog naroda. . . « Iz ovakve formulacije moglo bi se i zaključiti da se tražila politička borba protiv barjaktara i begova kao agenata imperijalista, a ne i kao agrarnih objekata. Neosporno, ovu borbu trebalo je povezati s borbom protiv socijalnih privilegija begova, aga i barjaktara, ali Osma Pokrajinska konferencija nije imala jasne stavove o tome. To se vidi iz dela njene rezolucije o tehnicima i propagandi, u kome se nalaže rukovodstvu da izradi agrarni program za Crnu Goru, Sandžak, Kosovo i Metohiju.³¹ Međutim, do aprilskog rata 1941. ovaj program nije donet, odnosno, ako je sačinjen, nije razmatran ni usvojen, jer su ratni događaji usmerili komuniste na druge, aktuelnije zadatke.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ (1940) postavljen je zadatak komunistima Makedonije, Kosova i Metohije i Sandžaku da vode borbu »protiv kolonizatorskih metoda srpske buržoazije u tim oblastima i pro-

²⁸ Kao u napomeni 22 — prapratno pismo.

²⁹ Ali Hadri, *Marrëdhëniet agrare dhe luftë e PKJ në Kosovë-Metohi kundër reformës agrare të padrejtë Jugosllavisë borgjeze*, »Përparimi«. 1964/9—10, 597—598.

³⁰ Izjave Veliše Radojičića, naseljenika iz sela Kotradića, srez pečki, člana KPJ od 1933. godine, data 20. XII 1968.

³¹ *Arhiv Istorijeskog instituta Crne Gore*, Titograd, 7284/I—1—7/40; Rezolucija Osme pokrajinske konferencije KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju.

tjerivanje svih onih koloniziranih elemenata, pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonski, arnautski i druge narode. . .³²

Iz dokumenata partijskih foruma i komunista koji su svoju aktivnost u vezi s agrarnim pitanjem sprovodili preko narodne studentske omladine mogu se jasno uočiti pozitivne tendencije koje zaslužuju pažnju. Tako se razobličava politika buržoazije, koja koristi agrarnu reformu i kolonizaciju za potpirivanje nacionalizma i šovinizma oduzimanjem zemlje albanskoj sirotinji, vređanjem verskih i nacionalnih osećanja Albanaca — razotkrivaju se i razobličavaju nastojanja buržoazije da istrebi i raseli albanski živalj. Vodi se borba za ravnopravnost i bratsku slogu cele seoske sirotinje bez obzira na nacionalnost, zahteva zajednička borba za postizanje političkih ciljeva. Borbe protiv diktatorskog buržoasko-klasnog i nacionalističkog režima ujedno je i borba za slobodnu demokratiku Jugoslaviju u kojoj će sve nacionalnosti biti ravnopravne.

U ovim dokumentima ima i izvesnih propagandističkih primesa. Tako se ističe da je ostala netaknuta manastirska, vakufska i čiflik-sahibijska zemlja, što potpuno ne odgovara istini. Čiflička zemlja je sasvim likvidirana, mada s priličnim zakašnjenjem, kao i vakufska, na kojoj je bio zasnovan čiflijski sistem, i manastirska, na kojoj je počivao arendatorski sistem. Ipak, znatnije površine zemlje zadržali su manastiri Visoki Dečani, Pečka patrijaršija i Devič, a neznatne Gorioč, Dragačac, Vinač, Sveti Marko, Svete Trojice, Sveti Vrači i Sokolnica.³³ Dalje, isticalo se da je jedini cilj agrarne reforme i kolonizacije da se albanskoj sirotinji oduzme zemlja. Činjenice, pak, govore da je takav cilj postojao i delimično se realizovao, ali nije bio jedini. Treba istaći i to da KPJ na Kosovu i Metohiji nije imala jasno formulisan program akcije u vezi s agrarnim pitanjem već je svoju aktivnost zasnivala na trenutno uočenim negativnim pojavama i na osnovu njih vodila kontraakcije.

Sve u svemu, akcija KPJ na Kosovu i Metohiji u vezi agrarne reforme i kolonizacije bila je zapažena, ali ovu borbu treba u nekim njenim nijansama posmatrati s izvesnim kritičkim duhom.

³² *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije*, 21—28. jul 1948, Beograd, Stenografske beleške, 1949, 196—197; Ali Hadri, *Marrëdhënie të agrotive dhe luftë e PKJ në Kosovë-Metohi kundër reformës të padrejtë të Jugosllavisë borgjeze*, Përparimi, 1964/9—10, 597.

³³ Na Kosovu i Metohiji bilo je 11 manastira. Navodimo ih prema površini zemlje koju su posedovali u periodu 1912—1941. godine:

Visoki Dečani: oko 600 ha zemlje, od koje polovinu pod šumom;

Pečka patrijaršija: verovatno je posle Visokih Dečana imala najviše zemlje, ali o tome nemamo podataka;

Devič: 160 ha, od čega 90 ha pod šumom;

Gračanica: 17,40 ha ziratne zemlje, ali je u procesu agrarne reforme dobio 30-ih godina oko 100 ha šume u selu Banji, u podrmskom srezu. Ovu šumu nije koristio i ona je 1945—46. godine, revizijom agrarnih odnosa oduzeta;

Gorioč (kod Istoka): 100 ha pod šumom i nešto obradive zemlje;

Dragačac (kod Gnjilana): 67 ha zemlje — obradive i pod šumom;

Vinač (kod Kosovske Vitine): 35 ha, od čega 18 obradive i 17 ha pod šumom;

Sveti Marko (kod Prizrena): 29,5 ha — 2,5 obradive i 27 pod šumom;

Svete Trojice (kod Mušitišta): 15 ha, od čega 7 ha pod šumom;

Sveti Vrači (kod Orahovca): — Ovaj manastir raspolagao je sa ukupno 5,8 ha zemlje (obradive i pod šumom);

Sokolnica kod Kosovske Mitrovice: — Ovaj manastir je imao ukupno 5,5 ha zemlje, od koje 4 ha pod šumom. Pored ove zemlje dobio je 1934. godine na poklon njivu od 0,62 ha.

Dr. B. Bošković — dr A. Apostolov

**L'ATTITUDE DU PARTI COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE ENVERS LA
REFORME AGRAIRE ET LA COLONISATION A KOSOVA ET METOHIJA
DE 1919 A 1941**

R é s u m é

La réforme agraire et la colonisation dans le Royaume de Yougoslavie est une question politico-économique très complexe que les auteurs de cet exposé étudient depuis assez longtemps en se basant sur des documents de sources authentiques.

Dans son travail intitulé: »Marrëdhëniet agrare dhe lufta e PKJ në Kosovë-Metohi kundër reformës agrare të padrejtë të Jugosllavisë borgjeze«, Ali Hadri a traité la question relative à la réforme agraire à Kosova.

Dans la présent travail il sera question des éléments essentiels de ce problème à Kosova et Metohija entre les deux guerres mondiales, et en particulier de l'attitude du Parti communiste de Yougoslavie envers ledit problème.

En somme, l'activité du Parti communiste de Yougoslavie s'est manifestée à Kosova et Métohija au sujet de la réforme agraire et de la colonisation, mais cette lutte doit être considérée dans quelques-unes de ses nuances avec un certain esprit critique.

